

Dorota Samborska-Kukuć*

Biografia aktorki

Agnieszka Rittendorff z antreprzyży Bogusławskiego

The Biography of an Actress

About Agnieszka Rittendorff from Bogusławski's Theatrical Enterprise

Abstract: In this material-concentrated article some biographic supplementations are made which regard Agnieszka Rittendorff, the actress of the Teatr Narodowy, who performed on the stage in the years 1804–1807, who had private bonds with Wojciech Bogusławski and who was Zofia Bogusławska's mother. The repertoire of her stage performances was set in order with the indication of chronology and titles. Moreover accessing Zofia Bogusławska's birth certificate made it possible to present some vital rectifications. Finding information about the roots of the Rittendorff's daughter, her marriage with Ludwig Spitzbart and their progeny helped fill in the gaps in the artist's biography, our knowledge about which was up until now very scarce. After these genealogical and biographical findings the family ties between A. Riteendorff and Władysław Rittendorff, the architect of Warsaw theatres, were also indicated.

Keywords: Agnieszka Rittendorff, Wojciech Bogusławski, Władysław Rittendorff, National Theatre in Warsaw.

* Dorota Samborska-Kukuć (orcid: 0000-0002-1943-6694) – prof. zw. dr hab., kierownik Zakładu Literatury Pozytywizmu i Młodej Polski Instytutu Filologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Łódzkiego, kontakt: dorota.samborska@uni.lodz.pl.

Introdukcja

Związki partnerskie Wojciecha Bogusławskiego i zrodzone z nich potomstwo od dawna wzbudzały ciekawość badaczy, tworzyły przecież składowe prywatnej, intymnej sfery biograficznej ojca sceny polskiej. Te nieformalne związki zawierał Bogusławski z aktorkami swojego teatru, m.in.: Salomeą Deszner, Franciszką z Marunowskich (Maronowskich, Marynowskich) Pierożyńską, Anną Lampel, Konstancją z Pięknowskich Dmuszewską, Agnieszką Rittendorff¹. Wszystkie były matkami jego dzieci. Dopiero na sześć lat przed śmiercią zdecydował się ożenić i to nie z aktorką, ale nauczycielką, młodziutką Karoliną Augustą Siegmund². Miał kilkoro nieślubnych dzieci³, ale – zdaje się – najczulszym uczuciem obdarzył zmarłą w dzieciństwie Zosię, po której funeralia przechowywał i obok której kazał się pochować, gdy umierał kilkanaście lat po niej⁴. Zosia Bogusławska była owocem jego romansu z aktorką Agnieszką Rittendorffówną.

Stan badań

W 2003 r. Halina Waszkiel i Halina Szczepańska opublikowały w „Pamiętniku Teatralnym” artykuł *Zosia Bogusławska i Agnieszka Rittendorff*⁵, zamieszczając w nim faksymile odnalezionego aktu zgonu małoletniej córki Bogusławskiego.

- 1 Opracowania dotyczące przebiegu życia i kariery scenicznej wymienionych aktorek są dość skromne, często oparte na hipotezach. Dokładniejsze odtworzenie ich losów wymaga jeszcze wielu kwerend w archiwach i czasopismach przełomu XVIII i XIX w.
- 2 Archiwum Państwowe w Warszawie [dalej: APW], Urząd Stanu Cywilnego [dalej: USC], Warszawa/cyrykuł VI, akt nr 2 z roku 1823. Akt opublikowały M. Raszewska i H. Szczepańska, *Bogusławski i Augusta*, „Pamiętnik Teatralny”, 1–2 (2002) s. 338–348.
- 3 Progenitura Bogusławskiego to co najmniej jedenaścioro dzieci, niektóre z nich nosiły od urodzenia nazwisko ojca (potomstwo z Pierożyńską), natomiast syn Stanisław (z Pięknowskiej) mógł posługiwać się nazwiskiem ojca dopiero w wieku dorosłym.
- 4 Z. Raszewski, *Bogusławski*, Warszawa 1982, s. 464, por. H. Małkowska, *Teatr mojego życia*, Łódź 1976, s. 17–18. Bogusławski zmarł w lipcu 1829; APW, USC, Warszawa/parafia Nawiedzenia NMP, akt nr 771 z roku 1829.
- 5 H. Waszkiel, H. Szczepańska, *Zosia Bogusławska i Agnieszka Rittendorff*, „Pamiętnik Teatralny”, 3–4 (2003) s. 320–325.

Posiłkując się nie tylko tym aktem, ale dwoma innymi metrykami: zaślubin Rittendorffówny z Ludwikiem Spitzbartem z 1824 r.⁶ oraz zgonu jej ojca z 1819 r.⁷, ustaliły podstawowe informacje o niej, uzupełniając dość ogólny biogram zaczerpnięty ze źródeł teatrologicznych. Ustalenia te są pionierskie i zarazem fundamentalne, należy je przypomnieć, by następnie dopełnić lub sprostować nowymi, dotąd nieznanymi, a wywiedzionymi z archiwaliów.

Metoda

Poszukiwania śladów Agnieszki Rittendorff stanowią przykład śledztwa biograficznego, polegającego na zdobywaniu informacji metodą łańcuchową oraz koncentryczną poprzez kwerendy w archiwach, czasopismach, kalendarzach, księgach adresowych. Nie wszystko, co zdołano ustalić, ma status pewności, choć udało się zdecydowanie poszerzyć zasób informacji o tej dość tajemniczej aktorce, która w życiu Bogusławskiego odegrała ważną rolę. Niektóre rozpoznania są niepewne, inne zaś graniczą z hipotezami lub wręcz nimi są. To naturalne, gdy nie docieramy do dokumentów. Wówczas hipotezy mogą okazać się drogowskazem dla przyszłych badaczy.

Nazwisko

Najpierw kwestia nazwiska: Rittendorff. Rzeczywiście, jak twierdzą autorki artykułu, jego pisownia miała kilka wersji z podwojeniem (lub bez) spółgłosek „f” i „t” oraz wymianą samogłoski „i” na „y”. Były to jednak drobne warianty wobec pierwotnej postaci tego nazwiska – Ryttdorf (Rydorf). Takie brzmienie ma ono w odnalezionych przeze mnie metrykach chrztów rodzeństwa: Agnieszki i Józefa Ryttdorfów, zgonu ich matki Rozalii z 1802 r. oraz powtórnego zaślubin ich ojca z 1808 r.; w akcie chrztu Zosi Bogusławskiej z maja 1817 r., do którego również dotarłam, nazwisko to pisane jest już jako Ryten-dorf. W zamieszczonej w „Gazecie Warszawskiej” krótkiej, ogłędnej notce o debiutanckich występach aktorskich Agnieszki w Teatrze Narodowym jej

6 APW, USC, Warszawa/cyrkuł IV, akt nr 33 z roku 1824.

7 APW, USC, Warszawa/cyrkuł VI, akt nr 181 z roku 1819.

nazwisko brzmi: Rittendorf⁸. Wygląda więc na to, że interfiks „en” został wprowadzony do nazwiska później. Musiało się ono tak utrwalić, skoro w kolejnych aktach: zgonu Zosi i zgonu jej dziadka, Jana Rittendorffa, a także w nieznanym dotąd metrykach urodzenia obu ich córek – Leokadii i Emilii, ma już niezmienną postać z interfiksem. Jedynie w akcie zaślubin Agnieszki z Ludwikiem Beniaminem Spitzbartem jest zapis w starej wersji (ksiądz korzystał zapewne z odpisu aktu chrztu).

Nie wiadomo, dlaczego Agnieszka Rittendorff posługiwała się – jako drugim lub nawet pierwszym – imieniem Aniela. W odnalezionym, a nieznanym dotąd akcie z ceremonii jej chrztu z dnia 28 stycznia 1786 r., odbytej w Radomiu, czytamy, że otrzymała imiona: Agnieszka Magdalena⁹. Pod takimi również imionami występuje jako panna młoda w akcie ślubu, którego podstawą była – jak wspomniano wcześniej – metryka chrztu. Być może imię Aniela było jej pseudonimem scenicznym. Tak czy owak wprowadziło zamieszanie identyfikacyjne.

Genealogia Rittendorffów

Odczytanie wskazanych metryk ujawnia kilka nowych informacji. Waszkiel i Szczepańska odnotowały, czerpiąc z metryki zgonu ojca Agnieszki Rittendorff, Jana Nepomucena Wincentego Tereniego¹⁰, że pochodził z Warmii, ale pominęły (lub nie odczytały) nazwę konkretnego miejsca w akcie tym podaną: Gutstadt, czyli Dobre Miasto nad Łyną. W chwili zgonu, tj. w 1819 r., miał 73 lata. Był zapewne protestantem, w dostępnych księgach katolickich dobromiejskich nie ma bowiem aktu jego urodzenia (przeszukałam lata 1742–1749). W rzeczywistym akcie osoby zgłaszające zgon Rittendorffa podały, iż był „nauczycielem dzieci”; autorki artykułu zawierały tej informacji, powątpiewając w zapis

8 „Gazeta Warszawska”, 1804, nr 81, s. 1387. Notka dotyczy debiutu Rittendorffówny.

9 Archiwum Diecezjalne w Radomiu, USC, Radom/parafia rzymskokatolicka, akt [7] z roku 1786, k. 27.

10 Cztery imiona występują w akcie urodzenia pierworodnego (?) syna Józefa, Archiwum Państwowe w Kielcach, USC, Małogoszcz/parafia rzymskokatolicka Wniebowzięcia NMP, akt bn, k. 74.

w akcie ślubu jego córki, wedle którego był „doktorem medycyny”¹¹. Otóż z pewnością jednak był lekarzem, taki zawód („medicus”) wpisany jest w obydwu aktach chrztu jego dzieci. Syn Józef poszedł w ślady ojca, o czym informował m.in. zapis w akcie zgonu Zosi Bogusławskiej, Józef Rittendorff był bowiem jednym z dwu zgłaszających ten fakt do urzędu.

Jan miał dwie żony. Nie wiadomo, gdzie i kiedy zawarł pierwszy związek małżeński z Rozalią Reginą Ruszkowińską. Na pewno nie w Małogoszczu, gdzie w styczniu 1782 r. urodził się Józef Antoni¹², w parafii tej nie ma aktu ich zaślubin. Nie wiadomo zresztą, czy Rittdorffowie nie mieli wcześniej innych dzieci, wszak w roku narodzin Józefa oboje – na co wskazują podane lata w aktach ich zgonów – mieli prawie czterdzieści lat. Przed 1786 r. Rittdorffowie przenieśli się do Radomia, bo tutaj, jak już wyżej wspomniano, przysłała na świat Agnieszka. Jakis czas później zamieszkali w Ujazdowie przy ulicy Książęcej 1750 (3). Tam, w 56 roku życia, dnia 10 listopada 1802 r. Rozalia Rittdorff. umarła. Agnieszka miała wówczas 16 lat, jej starszy brat – 19.

Udało się dotrzeć także do aktu drugiego małżeństwa Jana Wincentego Rittendorffa, zawartego w lutym 1808 r. w parafii ujazdowskiej. Rittendorff poślubił wówczas wdowę z sąsiedztwa (ul. Książęca 1744 (15)) Agnieszkę z Wiśniewskich Malinowską. Przeprowadził się na niedaleką ul. Wilczą po numer 22; tam umarł 12 maja 1819 r. i ten właśnie akt odczytały Waszkiel i Szczepańska.

- 11 Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na częste błędy popełniane przez badaczy, którzy wyprowadzają fałszywe wnioski z zapisów metrykalnych. W przypadku Jana Rittendorffa sprawa była prosta: należało rozstrzygnąć, która z wersji jest bardziej prawdopodobna, biorąc pod uwagę osoby zgłaszające dany fakt cywilny. W przypadku zgonu byli to sąsiedzi zmarłego (wynika to z adresów), akt małżeństwa sporządzany był w oparciu o pewniejszą dokumentację chrzcielną. Nie jest wykluczone, że Jan Rittendorff pod koniec życia zajmował się bakalarstwem, jednak nie była to profesja wyuczona, którą wykonywał stale.
- 12 Józef Rittendorff wszedł w 1808 r. jako urzędnik zdrowia do artylerii pieszej, dwa lata później został urzędnikiem klasy II, a lekarzem batalionu 1 pułku strzelców konnych; odbył kampanię w Rosji w 1812 r., biorąc udział w kilku bitwach; F. Giedroyc, *Śłużba zdrowia w dawnym Wojsku Polskim*, Warszawa 1927, s. 496. J. Rittendorff zmarł w sierpniu 1828 r. w Nowym Mieście nad Pilicą.

Kariera sceniczna

Trudno rozstrzygnąć, jakim sposobem Agnieszka Rittendorff znalazła się na scenie Teatru Narodowego. Być może była entuzjastką teatru, częstą bywalczynią spektakli; mieszkała wówczas na peryferiach Warszawy – w Ujazdowie. Wiadomo, że debiutowała jako niespełna dziewiętnastolatka, 7 października 1804 r. w dwu jednoaktówkach: rolą Karoliny w przeróbce Ludwika Dmuszewskiego *Dom do przedania* (według A. V. Pineux-Duval *La Maison à vendre*)¹³ i tego samego dnia prawdopodobnie rolą Kropidlówny (?) w komedyjce *Omyłka [czyli podejrzliwość i roztargnienie]*¹⁴, 22 października można było ją zobaczyć w roli Rozalii w *Figlach pазia* Augusta F. Kotzebuego. W roku następnym występowała w Martainvillowskiej przeróbce *Bankructwo partacza* jako Franusia (22 października) i *Niebezpiecznym sąsiedztwie* według Kotzebuego (3 grudnia). W 1806 r.: 30 stycznia wystąpiła w *Angliku, czyli Głupcu rozumnym* (z J. Patrata), 6 lutego w *Żonie zazdrosnej* (według Pierre’a Desforgesa) jako guwernantka Justyna¹⁵, 23 lutego była Anielą w *Starym w zalotach* Michała Krajewskiego, gdzie wystąpiła obok Bogusławskiego w roli tytułowej, zagrała także w *Trzpiocie* Kotzebuego (1 listopada) i w *Słudze dwóch panów* Carlo Goldoniego (w maju, lipcu i wrześniu)¹⁶. Recenzje występów Rittendorffówny nie należały do entuzjastycznych, ich charakter był raczej ambiwalentny, jak w przywołanej przez Waszkiel i Szczepańską, pierwszej opinii krytycznej, w której czytamy, że „chwalić [ją] byłoby podchlebstwem, a ganić niesprawiedliwością”¹⁷.

13 L. Bernacki, *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, t. 1, Lwów 1925, s. 406.

14 *Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814*, oprac. E. Szwanowski, Wrocław 1954, s. 334; S. Hałabuda, *Dramat obcy w Polsce 1765–1965. Premiery. Druki. Egzemplarze*, t. 2: (L–Z), Kraków 2004, s. 294.

15 Szwanowski nie odnotowuje tej roli. Informacja z afisza nr 718 teatru Wojciecha Bogusławskiego w: *Zbiór afiszów*, Biblioteki Archiwum Państwowego m. Warszawy, <https://www.facebook.com/472916182838378/photos/pcb.1499203076876345/1499202630209723/?type=3&theater>, dostęp: 15.01.2022.

16 H. Waszkiel, H. Szczepańska, *Zosia Bogusławska i Agnieszka Rittendorff*, s. 322 wynotowały większość wymienionych wyżej sztuk, korzystając z zaopatrzonego w indeks osób opracowania Szwanowskiego.

17 „Gazeta Warszawska”, 1804, nr 81, s. 1387.

Związek z Bogusławskim. Zosia

Nie wiadomo, kiedy między nią a dyrektorem teatru nawiązał się romans, którego owocem była Zosia. Zgodnie z informacją kronikarską Andrzeja Zalewskiego „oddaliła się z teatru” 22 lutego 1807 r.¹⁸. Czy to oznacza, że ostatni raz wystąpiła na scenie 22 lutego 1807 r. (wystawiano wówczas Augusta Kotzebuego *Dziewice Słońca* [czyli *Kora i Alonzo*]¹⁹)? Szwankowski, a po nim inne źródła skracają znacząco i tak wątki rys biograficzny Rittendorffówny, notując: „po opuszczeniu sceny wyszła za Szpitzbarta”²⁰. Tę ostatnią informację – wobec zapoznanego aktu zaślubin z 1824 r. – trzeba potraktować jako daleko idące uproszczenie życiorysowe, wynikające z braku wiedzy o losach aktorki. W tym czasie, tj. w 1807 r. była ona już najprawdopodobniej związana z Bogusławskim. Waszkiel i Szczepańska tłumaczą odejście Rittendorffówny z teatru jej stanem brzemennym, zawierając nadzwyczaj skrupulatnemu zapisowi w akcie zgonu Zofii Bogusławskiej z dnia 16 października 1818 r.²¹, że w dniu śmierci, tj. dzień wcześniej, ukończyła ona „dziesięć lat, jedenaście miesięcy i dwa dni”. To raczej mało spotykane w metrykach uszczegółowienie (*nota bene* podyktowane przez wuję, a nie ojca zmarłej) wskazuje na 17 listopada 1807 r. jako dzień urodzin. Trzeba zauważyć, iż w końcu lutego Rittendorffówna mogła jednak w ogóle nie wiedzieć, że jest w ciąży, a powodem jej odejścia były inne okoliczności. Być może była to opresja środowiskowa, plotki, obmowy, szykany w związku z bliższymi stosunkami z dyrektorem i idącą za tym protekcją w obsadzie ról; inna rzecz, iż Rittendorffówna nie wystąpiła w żadnej ze sztuk w rolach głównych.

Sprawę komplikuje jednak dokument będący metryką spóźnionej ceremonii chrztu Zofii Anny Bogusławskiej z dnia 4 maja 1817 r., w którym napisano, że dziewczynka przyszła na świat... 28 września 1809 r. W dniu śmierci miałyby więc skończone dopiero dziewięć lat. Która z tych datacji jest zatem prawdziwa?

18 L. Bernacki, *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, s. 408.

19 „Gazeta Warszawska”, 1807 nr 16, s. 252.

20 *Teatr Wojciecha Bogusławskiego*, s. 334; por. *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, red. Z. Raszeński, Warszawa 1973, s. 594.

21 Akt zgonu Zofii zob. APW, USC Warszawa/cyrkuł III, akt nr 270 z roku 1818. Zosia umarła w domu Bogusławskiego przy ulicy Nowolipie 2249 (Żelazna 47), zapis wskazuje na to, iż mieszkała tam również Agnieszka.

Wydaje się bardziej prawdopodobne, że ta z aktu chrztu, która została podana księdzu przez rodziców. Warto też zauważyć, że Bogusławski dał Zosi swoje nazwisko, podobnie jak to czynił ze starszym potomstwem, Stanisław zaś, urodzony w roku 1804, przez 23 lata będzie pozostawał przy nazwisku panińskim matki.

Małżeństwo

Po śmierci Zosi drogi Bogusławskiego i Rittendorffówny zapewne rozeszły się bezpowrotnie, a Agnieszka opuściła Warszawę. Czy zaraz po śmierci córki jesienią 1818 r.? A może dopiero po śmierci ojca, który umarł w maju roku następnego. Dokąd pojechała, trudno powiedzieć, może do Nowego Miasta nad Pilicą, gdzie mieszkał jej jedyny brat Józef z rodziną. W czerwcu 1818 r. przysłała tam na świat Julianna, która umarła jesienią 1821 r., niewykluczone, że Rittendorffówna przebywała właśnie tam, pomagając w opiece nad bratanicą; do Warszawy wróciła dopiero w połowie 1822 r. Informacja o treści: „zamieszkała w Warszawie półtora roku”, pojawia się w metryce jej ślubu z Ludwikiem Spitzbarthem. Waszkiel i Szczepańska próbują odtworzyć jej sytuację emocjonalną z tego czasu i sugerują: „jeśli panna Rittendorff miała jakieś nadzieje na odnowienie wieloletniego związku [z Bogusławskim], musiało spotkać ją rozczarowanie”²², ponieważ w jego życiu pojawiła się inna kobieta – przyszła żona. Taki scenariusz jest oczywiście możliwy, ale warto rozważyć też inny: być może to Rittendorffówna odrzuciła dawnego i dodajmy, nieubłagane starzejącego się kochanka, z którym nic już jej nie łączyło? Jej mężem zostanie przecież wkrótce mężczyzna młodszy od niej aż o szesnaście lat!

Rittendorffówna wyszła za mąż 28 lutego 1824 r. W akcie tym podano adres – Miodowa 486 B (tj. w pałacu Potockich, wówczas F. K. Lubeckiego) i informację, iż „utrzymuje się z majątku własnego”. Spitzbartha (Spitzbarta, Szpitzbarta, Spicbarta) (według aktu urodzenia – syna krawca wileńskiego Jana i Katarzyny z Drejerów, urodzonego 28 grudnia 1801 r.²³), wówczas subiekta cukierniczego,

22 H. Waszkiel, H. Szczepańska, *Zosia Bogusławska i Agnieszka Rittendorff*, s. 325.

23 Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, USC, Wilno, wyznanie ewangelickie, F. 1218, op. 1, akt nr 3 z roku 1802, k. 222. Rodzina Ludwika nie była z pewnością spokrewniona ze znanym w Warszawie rodem Spitzbarthów z Kurlandii (mimo identycznej oryginalnej pisowni nazwiska), z którego pochodziła pisarka Eleonora Kalkowska Szarotowa (1883–1937).

musiała poznać w Warszawie, mieszkał bowiem po sąsiedzku, przy Miodowej 486A. Małżeństwo to, ostentacyjnie łamiące stereotyp męża starszego od żony, mogło być – jak zauważają Waszkiel i Szczepańska – spowodowane ciążą Rittendorffówny, ponieważ już 9 września 1824 r. urodziła się Spitzbartom córka Leokadia Bogumiła²⁴. Po dwu latach, 6 grudnia 1826 r. przyszła na świat Emilia Marianna²⁵. W aktach chrztu obu córek z 1826 r. widnieje zapis, że Spitzbart „utrzymuje magazyn strojów”, a zatem nie jest już subiektem sklepu cukierniczego, prowadzi własne przedsięwzięcie, niewykluczone, że będące pomysłem jego małżonki. Rodzina Spitzbartów zamieszkuje w lokalu 486B, czyli tam, gdzie mieszkała przed ślubem Rittendorffówna.

Śmierć córek

Młodsza córka Spitzbartów, Emilia umarła jako czteroletnie dziecko 29 stycznia 1830 r. W akcie jej zgonu, zgłoszonym m.in. przez Ludwika Spitzbarta, jest zaskakujący zapis, iż była córką jego i... Marianny z Michałowskich²⁶. Jak możliwy był taki lapsus, skoro dokument podpisany został ręką Spitzbarta? Czyżby między 1826 a 1830 r. Spitzbartowie rozeszli się lub żyli w separacji? W żadnej parafii warszawskiej nie znalazłam aktu drugiego małżeństwa Ludwika Spitzbarta, nie jest wykluczone jednak, iż pozostawał w konkubinacie. Są to jedynie spekulacje. Zgodnie z informacjami z aktów urodzeń obu dziewczynek z 1826 r., Spitzbartowie mieszkali nadal przy Miodowej 486B, gdzie mieścił się ów „magazyn strojów”, 4 lata później, gdy umiera Emilia, adres jest już na Długiej 592 (5).

27 listopada 1841 r. przy ulicy Mostowej 226 (16, tj. w kamienicy tzw. Dominikańskiej) umiera siedemnastoletnia Leokadia Spitzbart. Jej zgon zgłaszają: Roch Chodorowski, warszawski działacz z Towarzystwa Dobroczynności oraz policjant Jan Zarembski²⁷; w „Kurierze Warszawskim” ukazuje się nekrolog

24 APW, USC, Warszawa/cyrykuł IV, akt nr 411 z roku 1824 oraz akt chrztu: tamże, USC, Warszawa/parafia św. Jana, akt nr 705 z roku 1826.

25 Tamże, akt nr 706 z roku 1826.

26 Tamże, akt nr 62 z roku 1830.

27 USC Warszawa/parafia Nawiedzenia NMP, [w:] APW, akt nr 1012 z roku 1841.

zamieszczony przez matkę zmarłej²⁸. Czy ojciec Leokadii wówczas już nie żył?²⁹ Wprawdzie zapis w akcie: „córka urzędnika”, o tym nie świadczy (powinno być: „nieżyjącego” lub „niegdy”), ale kancelista parafialny w żadnym z sąsiednich aktów nie zaznaczał tego odpowiednim kwantyfikatorem. Niewiele więc zapis ten wnosi. Może Agnieszka nie utrzymywała z mężem kontaktów? Osoby zgłaszające zgon, jak również miejsce tego zgonu (ul. Mostowa) mogą świadczyć o tym, że Spitzbartowa z córką żyły raczej w ubóstwie. Po śmierci trzeciej córki Agnieszka została zupełnie sama.

Nie udało się ustalić daty jej śmierci. Według Edwarda Szwankowskiego umarła w 1846 r. Ta informacja wydaje się prawdopodobna, ponieważ w parafii Nawiedzenia NMP, gdzie znajduje się akt zgonu Leokadii, właściwy dla ul. Mostowej, brakuje ksiąg właśnie z roku 1846 (sprawdzono wszystkie pozostałe parafie warszawskie). W „Kurierze Warszawskim” nie odnaleziono nekrologu. Kto właściwie miałby go zamieścić? Nie jest wykluczone, że Agnieszka zmarła w pełnym osamotnieniu.

O Władysławie Rittendorffie

Waszkiel i Szczepańska nie wspomniały o tym, że Agnieszka Spitzbart była ciotką Władysława Rittendorffa, architekta, budowniczego... teatrów warszawskich. Był on synem wspomnianego już wyżej jedyne go brata Agnieszki, Józefa, lekarza oraz Tekli z Brodnickich 1v. Sereżyńskiej. Urodził się 29 czerwca 1821 r. jako drugie z kolei dziecko Rittendorffów w Nowym Mieście nad Pilicą³⁰. Ojciec osierocił go w siódmym roku życia³¹. Niewykluczone, że podczas nauki

28 „Kurier Warszawski” 1841, nr 319, s. 1513. Nekrolog odnalazły Waszkiel i Szczepańska. Jego brzmienie jest następujące: „Pozostała Matka w żalu po stracie w wieku kwitującym Córki swej lat 17 liczącej Leokadii Spiczbart, zmarłej wczoraj, zaprasza Przyjaciół i Znajomych na exportację Jej ciała z domu Nr 226 przy ulicy Mostowej, jutro o godz. 3ciej z południa, na cmentarz Powązkowski odbyć się mającą”.

29 Ludwika Szpitzbarta ani w ogóle nikogo o tym nazwisku (i jego wariantach) nie ma w dość dokładnym *Skorowidzu mieszkańców miasta Warszawy z przedmieściami na rok 1854*.

30 Biogram w *Polskim Słowniku Biograficznym* (t. 31, Wrocław-Warszawa 1988, s. 310) opublikował R. M. Kunkel.

31 Informacja w akcie małżeństwa wdowy po Rittendorffie, Archiwum Państwowe w Łodzi, USC, Nowe Miasto/parafia rzymskokatolicka, akt nr 11 z roku 1831.

w Warszawie w drugiej połowie lat trzydziestych mieszkał u ciotki lub był z nią w kontakcie, i być może stąd, jeśli nie jest to zbieg okoliczności, jego zainteresowanie teatrem. Od 1854 r. został mianowany budowniczym przy Zarządzie Teatrów Warszawskich, był autorem projektu przebudowy foyer Teatru Wielkiego w Warszawie, nadzorował budowę Teatru Letniego w Ogrodzie Saskim oraz odbudowę Teatru Rozmaitości. Kontynuował prace przebudowy pałacu Łazienkowskiego po Andrzeju Gołońskim, który był jego mistrzem i niewykluczone, że także sponsorem (Rittendorff w latach pięćdziesiątych mieszkał w kamienicy, której właścicielem był właśnie Gołoński³²).

Rekapitulacja

Biografia Agnieszki Rittendorff jest przykładem tyleż barwnym, ile dla „komediantki” z tamtego czasu dość typowym. Jak zauważa Anna Kuligowska-Korzeniewska, aktorki prowadziły życie „sprzeczne z zasadami moralności mieszczańskiej – ciągłe przebywanie kobiet i mężczyzn razem: na próbach, na spektaklach, w garderobach, w podróżach, na stacjach [...] szczególnie gorszyło i budziło niezdrową sensację”³³. Taki, dość swobodny *modus vivendi* skutkował nierzadko społecznym napiętnowaniem, co przejawiało się w reperkusjach po odejściu aktorki z teatru i jeszcze długo, o ile nie do końca jej życia, miało swoje konsekwencje w postaci pogardy, w najlepszym razie lekceważenia. W przypadku Agnieszki Rittendorff zapewne nie było inaczej. Wspólne, bez zawarcia małżeństwa kilkuletnie mieszkanie pod jednym dachem z dyrektorem teatru, urodzenie nieślubnego dziecka z jednoczesną karierą teatralną (dość skromną) było z pewnością szeroko komentowane. Jej rozstanie z Bogusławskim po śmierci Zosi mogło być wynikiem także i tego, iż w orbicie jego zainteresowań znalazła się inna kobieta. Mogło być również i tak, że Rittendorff porzuciła ojca jej zmarłej córki, ponieważ niewiele ich już łączyło. Kwerendy archiwalne pozwoliły dopełnić nowymi, istotnymi ustaleniami biogram Rittendorffówny, aktorki z antreprzyzy Bogusławskiego, związanej z nim emocjonalnie matki jego ostatniego dziecka. Nie wiemy, jak wyglądała. Mogła być blondynką,

32 *Skorowidz mieszkańców miasta Warszawy z przedmieściami na rok 1854*, s. 270.

33 A. Kuligowska-Korzeniewska, *Pierwsze polskie antreprenerki teatralne*, w: *Gender – dramat – teatr*, red. A. Kuligowska-Korzeniewska i M. Kowalska, Kraków 2001, s. 18.

bo przechowywane przez Bogusławskiego włosy zmarłej Zosi miały jasny kolor, musiała być nader powabna, skoro jako trzydziestoosmioletka wyszła za mąż za niewiele ponad dwudziestoletniego młodzieńca. Jej kariera aktorska trwała tylko niecałe trzy lata, wystąpiła zaledwie w kilku sztukach i to w rolach drugoplanowych. Jej obecność w życiu Bogusławskiego musiała być jednak znacząca, skoro pozostawała z nim w bliskich rodzinnych stosunkach prawie dekadę, co przy zmienności uczuciowej ojca polskiej sceny było naprawdę epoką.

Streszczenie: W artykule o charakterze materiałowym dokonuje się uzupełnień biograficznych dotyczących Agnieszki Rittendorff, aktorki Teatru Narodowego, występującej na scenie w latach 1804–1807, związanej prywatnie z Wojciechem Bogusławskim, matki Zofii Bogusławskiej. Uporządkowano repertuar jej występów scenicznych ze wskazaniem chronologii i tytułów. Dotarcie do aktu urodzenia Zosi Bogusławskiej pozwoliło na kilka ważnych sprostowań. Odnalezienie informacji o pochodzeniu i genealogii Rittendorffówny, jej małżeństwie z Ludwikiem Spitzbartem oraz ich progeniturze (akty metrykalne) umożliwiło dopełnienie życiorysu artystki, o której informacje były dotąd bardzo skąpe. Dzięki ustaleniom genealogiczno-biograficznym wskazano również związki rodzinne Rittendorff z „budowniczym” teatrów warszawskich – Władysławem Rittendorffem.

Słowa kluczowe: Agnieszka Rittendorff, Wojciech Bogusławski, Władysław Rittendorff, Teatr Narodowy w Warszawie.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne w Radomiu, USC, Radom/parafia rzymskokatolicka, akt [7] z roku 1786.

Archiwum Państwowe w Kielcach, USC, Małogoszcz/parafia rzymskokatolicka Wniebowzięcia NMP, akt bn, k. 74.

Archiwum Państwowe w Łodzi, USC, Nowe Miasto/parafia rzymskokatolicka, akt nr 11 z roku 1831.

Archiwum Państwowe w Warszawie, USC, Warszawa/cyrkuł III, akt nr 270 z roku 1818, cyrkuł IV, akt nr 33 i 411 z roku 1824, cyrkuł VI, akt nr 181 z roku 1819, akt nr 2 z roku 1823, parafia św. Jana, akt nr 705 i 706 z roku 1826, akt nr 62 z roku 1830, parafia Nawiedzenia NMP, akt nr 771 z roku 1829, akt nr 1012 z roku 1841.

Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas, USC, Wilno, wyznanie ewangelickie, F. 1218, op. 1, akt nr 3 z roku 1802, k. 222.

Opracowania

Bernacki L., *Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta*, t. 1, Lwów 1925.

„Gazeta Warszawska”, 1804, nr 81, s. 1387.

„Gazeta Warszawska”, 1807, nr 16, s. 252.

Giedroyc F., *Służba zdrowia w dawnym Wojsku Polskim*, Warszawa 1927.

Hałabuda S., *Dramat obcy w Polsce 1765–1965. Premiery. Druki. Egzemplarze*, t. 2: (L–Z), Kraków 2004.

Kuligowska-Korzeniewska A., *Pierwsze polskie antreprenerki teatralne*, w: *Gender – dramat – teatr*, red. A. Kuligowska-Korzeniewska, M. Kowalska, Kraków 2001.

Kunkel R. M., *Władysław Rittendorff*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 31 (310), Wrocław-Warszawa 1988, s. .

„Kurier Warszawski”, 1841, s. 319, 1513.

Małkowska H., *Teatr mojego życia*, Łódź 1976.

Raszewska M., Szczepańska H., *Bogusławski i Augusta*, „Pamiętnik Teatralny”, 1–2 (2002), s. 338–348.

Raszewski Z., *Bogusławski*, Warszawa 1982.

Skorowidz mieszkańców miasta Warszawy z przedmieściami na rok 1854, Warszawa 1854.

Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965, red. Z. Raszewski, Warszawa 1973.

Teatr Wojciecha Bogusławskiego w latach 1799–1814, oprac. E. Szwankowski, Wrocław 1954.

Waszkiel H., Szczepańska H., *Zosia Bogusławska i Agnieszka Rittendorff*, „Pamiętnik Teatralny”, 3–4 (2003) z., s. 320–325.

Zbiór afiszów, Biblioteki Archiwum Państwowego m. Warszawy, <https://www.facebook.com/472916182838378/photos/pcb.1499203076876345/1499202630209723/?type=3&theater>, dostęp: 15.01.2022.

